

De kleine man met het grote beginsel

Jan Stoffel (1851-1921) en de sociale kwestie

Paul Holthuis

WALBURGERS

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij financiële ondersteuning door Stichting Werkgroep Bergkwartier, Rudolf Schmidtfonds, Stichting Erven Witteveen, Vereniging de Waag en mevrouw S.C. Kraijenhoff van de Leur-ter Haar Romeny.

Stichting **Rudolf H. Schmidtfonds**

Stichting
Erven Witteveen

Omslagontwerp: Margreet van de Burgt

Omslagbeeld: Deventer - portret - J. Stoffel (Collectie Overijssel, locatie Deventer, nr. 13882, fotograaf: J.C. Reesinck); oude plaggenhut in Drenthe (Nationaal Archief, fotograaf onbekend)

Opmaak binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6456 032 9

E-ISBN 978 94 6456 033 6

NUR 681

© 2023 P. Holthuis / 2023 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Verantwoording	7
----------------	---

Vóórbeeld

1. Het begint bij het einde	10
-----------------------------	----

Habitat

2. Deventer in transitie, 1850-1914	20
3. De houthandel van de firma P. Stoffel Czn.	29
4. Familie en gezin van Jan Stoffel	43

Creatie

5. Ideeën	68
6. In debat	95

Actie

7. Activist voor een ideaal	122
8. De politieke arena	149
9. Internationale contacten	175

Nabeeld

10. Balans van een leven	194
11. Interbellum	198
12. Nieuwe problemen, oude oplossingen?	203

Noten	208
-------	-----

Geraadpleegde archieven, literatuur en websites	235
---	-----

Index op persoons- en familienamen	243
------------------------------------	-----

Index op plaats- en landsnamen	246
--------------------------------	-----

Verantwoording

Jan Stoffel, een oudoom van mijn moeder, is voor een breed publiek onbekend. Dat hij rond 1900 tot de directie behoorde van houthandel P. Stoffel Czn. in Deventer, dat weten sommigen in de IJsselstad nog wel, maar dat hij daarnaast ook maatschappelijk en politiek bijzonder actief is geweest, ligt intussen in de mist van het verleden verborgen. Toch is in de nationale pers vóór en na 1900 de kwalificatie ‘den bekenden landnationalisator’ voor de lezers voldoende om te weten met wie men van doen heeft: Jan Stoffel, de man die radicale hervormingen wil doorvoeren in de bezitsverhoudingen op het land, die zo zijn eigen gedachten heeft over het mannen- en vrouwenkiesrecht, die fel is in het debat met socialisten en liberalen en zichzelf daarbij socialist noch liberaal wil noemen. Een man die gezien mag worden als een symptoom van de dynamische jaren rond 1900, waarin het maatschappelijke en politieke denken en doen in Nederland en daarbuiten in een stroomversnelling raakt. Een tijd waarin paradisijselijke, hoopvolle vergezichten op een toekomst van gelijkwaardigheid zonder onderscheid des persoons de droom oproepen van eeuwige vrede en welvaart, een droom die op bittere wijze uiteenspat met het pistoolschot van 28 juni 1914.

Bijna een halve eeuw geleden wilde ik aan deze man en deze tijd mijn afstudeeronderzoek wijden; het liep anders. Maar al die predigitale jaren bleef een map met aantekeningen geduldig wachten tot ze weer ontsloten zou worden. Twee jaar geleden was het zover: corona bood mij het isolement en de concentratie waardoor ik, gesteund door de nieuwe digitale mogelijkheden, verder kon met waar ik destijds was gebleven. Dit boek is daarvan het resultaat.

De opzet van het boek

Drie categorieën bronnen vormen naast diverse geraadpleegde studies de basis van dit boek. Allereerst is er de keur aan brochures, boeken en artikelen die Jan Stoffel heeft nagelaten. Dan is er de correspondentie die hij met tijdgenoten onderhield, met name met zijn vriend Christoffel Verwey uit Santpoort. Een derde bron, waarmee het onderzoek feitelijk begon, zijn de kranten en tijdschriften, waartoe het onvolprezen Delpher, de site van het Nationaal Archief, zo gul toegang geeft.¹

Met hulp van deze bronnen is de lijn van het boek uitgezet, dat niet zozeer een biografie met een chronologische opzet is geworden, maar een waarin

vier thema's centraal staan. Alle vier moeten bijdragen aan een antwoord op de vraag hoe Jan Stoffel als mededirecteur van een houthandelsfirma, als ondernemer dus, zich in een industrialiserende en liberaliserende maatschappij niet alleen wenste te verhouden, maar ook daadwerkelijk verhiel tot de sociale kwestie. Dat is het vraagstuk van de sociale, economische en politieke emancipatie van de samenleving dat in het laatste kwart van de negentiende eeuw nadrukkelijk op de agenda kwam te staan in Europa. Het gaat met andere woorden om de vraag welke rol hij heeft gespeeld in het debat dat rond 1900 in Nederland en daarbuiten is gevoerd over de democratisering van de samenleving.

Het boek is gestructureerd in vijf delen. Deel 1 (Vóórbeeld) schetst in grote lijnen enkele relevante historische veranderingen in Nederland gedurende de periode 1851-1921, de jaren tussen Jans geboorte en diens overlijden. Zij maken duidelijk in welk tijdsgewricht hij heeft geleefd om later de betekenis van zijn optreden beter te kunnen duiden. In Deel 2 (Habitat) staat de omgeving centraal waarin Jan zich als mens heeft gevormd. Aan de orde komen verschillende ontwikkelingen, zoals die in zijn geboortestad Deventer, van de houthandel P. Stoffel Czn. en van het gezin waarin hij opgroeit. Hierin is ook aandacht voor de vraag hoe hij zijn positie als vader in een gezin met drie kinderen heeft ervaren. Deel 3 (Creatie) is gewijd aan het ontstaan van Jans maatschappelijke visie, die niet alleen geïnspireerd werd door eigentijdse en historische denkers, maar ook door het publieke debat dat hij zeker niet uit de weg is gegaan. Deel 4 (Actie) legt het accent op de wijze waarop Jan zijn visie in praktijk heeft gebracht. Hij geeft veel lezingen, is actief betrokken bij de beweging van Nederlandse landnationalisatoren en bij andere maatschappelijke initiatieven, manifesteert zich in de politiek en knoopt internationale contacten aan. Deel 5 (Nabeeld) reflecteert op de vraag in hoeverre zijn ideeën na zijn dood een rol hebben gespeeld. Want hoewel Jan Stoffel in de loop der jaren in de marges van het Nederlandse politieke en maatschappelijke verleden terecht is gekomen en slechts de lokale geschiedenis hem nog vermeldt², lijkt de beweging die hij vertegenwoordigde en die hij in Nederland in hoge mate vormgaf, mede een basis geboden te hebben voor initiatieven die zich in latere jaren richtten op maatschappelijke verandering, het milieu en een duurzame economie.

Graag wil ik hier Sjef Kemps danken, niet alleen voor het meelesen van de tekst, maar ook voor het kritisch meedenken daarover, het stellen van indringende vragen en doen van stimulerende suggesties die de tekst wezenlijk hebben verbeterd. Natuurlijk blijf ik zelf verantwoordelijk voor de inhoud van dit boek over Jan Stoffel.

VÓÓRBEELD

1. Het begint bij het einde

Deventer, 28 februari 1921

De frisse, zwaarbewolkte maandagmorgen voelt dankzij een matige westelijke wind nog wat killer aan dan de vorige dagen. Op de algemene begraafplaats van Deventer aan de Raalterweg verzamelt zich een omvangrijk gezelschap om de vier dagen eerder overleden Jan Stoffel naar zijn laatste rustplaats te begeleiden. Familieleden, vrienden, personeel van de houthandel Stoffel, vertegenwoordigers van de Grondpartij, de Openbare Leeszaal en Bibliotheek, de Coöperatieve Bakkerij en Verbruiksvereniging 'Ons Belang' en van het *Deventer Dagblad*, brengen hem de laatste groet. Dominee H.A. Drooge spreekt, evenals J. van den Noort namens 'Ons Belang', J.K. Frederiks, president-commissaris van het *Deventer Dagblad* en Jans vriend Christoffel Verwey uit Santpoort, Noord-Holland. De laatste houdt een gloedvolle rede, noemt hem 'een autocraat naar den geest [...]'; looft zijn karakter – 'Alle kleinheid was hem vreemd' – en dicht hem Bijbelse grootheid toe:

'Deze man was een profeet, want hij voorzag en voorzei, als alle profeten vóór hem, dat rijk van recht en van waarheid, waarin niet meer de levensbodem van allen in het bezit van enkel monopolisten en machtigen zijn zou, doch allen zouden leven op een vrije aarde [...].'

Geen dromer, volgens Verweij, maar een eenzame onbegrepen:

'Deze man, die door de mannen der officieele wetenschap, die door de leiders der partijen werd genegeerd, versmaad en soms gehoond [...]. Hij was geen benepen geest, die slechts één ding zag. Ja, hij was een man van één gedachte! Doch het was een wereldveroverende, wereldomvattende, het was een universeele gedachte. Alle groote geesten zijn menschen van één gedachte geweest. Daarvoor heeft hij geleden, daarvoor heeft hij doodswijgen, smaad, hoon verdragen; hij was een begenadigde die het woord Gods spreken moest.'

En toch zijn zijn ideeën dankzij de colleges van zijn vriend professor Franz Oppenheimer bij honderden studenten terecht gekomen, aldus Verwey.³

Het In Memoriam dat in *De Nieuwe Aarde. Orgaan der Grondpartij* van juli 1921 aan Jan Stoffel is gewijd, verbergt zijn bewondering evenmin. Dat is al zichtbaar in het aan Vondel ontleende motto dat erboven staat: 'Van binnen

Heden overleed onze
 beste Man, Vader,
 Behuwd- en Grootvader
 JAN STOFFEL,
 op den leeftijd van 69 jaren.
 E. E. STOFFEL—
 VAN GRONINGEN.
 E. STOFFEL.,
 H. STOFFEL.,
Delft. (2267)19
 S. H. STOFFEL.,
 A. S. STOFFEL.—
 HUDIG
 en Kleinkinderen.
 DEVENTER, 24 Febr. 1921.
Eenige kennisgeving.

Heden overleed onze
 beste Zwager, de Heer
 JAN STOFFEL,
 S. VAN GRONINGEN,
Leiden.
 I. A. M. VAN GRONINGEN,
Twello.
 Mr. J. W. VAN GRONINGEN,
 G. H. L. VAN GRONINGEN—
 ALBERTS, *Deventer.*
 A. M. TEN CATE
 HOEDENMAKER—
 VAN GRONINGEN, *Twello.*
 24 Febr. 1921. (2265)17

Overlijdensadvertenties van Jan Stoffel in het *Deventer Dagblad* van 25 februari 1921. Bron: *Deventer Dagblad*, 25 februari 1921.

was hij juist, gelyck hij buyten scheen/ Ick wed', men hadd' geen gal in deezen man gevonden.' Hij wordt er 'den kleinen, eenvoudigen burger van Deventer' en 'de nobele strijder' genoemd, wiens stem men heeft trachten te overstemmen 'of – doeltreffender taktiek nog – [...] dood te zwijgen. Het heeft niet mogen gelukken!', omdat zijn aanhang hem steeds als 'vaderlijke vriend', 'profeet' en 'ziener' is blijven vereren. Een politieke carrière heeft hij niet gemaakt, maar 'had hij behoord tot dat soort marktschreeuwers en demagogen, die hun politieken wil trachten door te drijven door te speculeren op der massa traagheid van denkvermogen', dan was hem dat wellicht wel gelukt, oordeelt *De Nieuwe Aarde*.⁴

Jan Stoffel heeft indruk gemaakt. Maar deze ronkende woorden zijn afkomstig van gelovigen. Zakelijker zijn de levensberichten die na zijn dood in de landelijke en regionale pers verschijnen. Zeker twintig bladen, van de communistische *Tribune* tot de conservatieve *De Telegraaf*, besteden op een of andere manier aandacht aan zijn overlijden.⁵ In de meeste gevallen gaat het om een paar regels waarin zijn rol in de landnationalisatiebeweging of in de strijd om het algemeen kiesrecht wordt gememoreerd. Soms is er meer

ruimte gereserveerd, zoals in het *Algemeen Handelsblad*. Hij wordt daar ‘een werkzaam, scherpzinnig man, die zich aan menige zaak met groote toewijding heeft gegeven’ genoemd. Veel studiezijn schrijft men hem toe. Zijn standpunten over het kiesrecht, waarin hij verandert van een pleitbezorger van algemeen kiesrecht naar voorstander van beperkter kiesrecht, acht men hier eveneens het vermelden waard. Ook deze krant wijst erop dat Jan een ‘vurig aanhanger’ was van de landnationalisatie, maar ook van de coöperatieve gedachte.⁶ In het *Deventer Dagblad* herinnert de president-commissaris van de krant, Frederiks, ook nog aan de rol die Stoffel heeft gespeeld bij de oprichting van de krant, waarvan hij tot aan zijn dood commissaris is geweest.⁷

In de historische literatuur komt Jan Stoffel slechts in beperkte mate voor. Zo karakteriseerde de Utrechtse hoogleraar H.P.G. Quack hem ooit in zijn zesdelige serie *De Socialisten* als iemand die ‘met talent en onbezweken ijver een propaganda-tijdschrift van dien bond (de bond voor Landnationalisatie, PH) uit[gaf] onder den titel: De Grond aan allen’ en als vertaler van werken van de Duitse ondernemer en utopist Michael Flürscheim en de Russische anarchist Pjotr Kropotkin.⁸ De Nederlandse historicus A.C.J. de Vrankrijker kenschetst hem in 1972 als iemand

‘die zich het hardst heeft ingespannen om de grond uit handen van particulieren te trekken. Wonderlijk genoeg was hij geen grondverbodene, geen agrariër, maar een fabrikant uit zijn woonplaats Deventer.’⁹

Nog weer later zet de historica H. Krips-van der Laan hem in haar dissertatie over Derk Roelfs Mansholt neer als een ‘zachtaardige en innemende persoon [die] in tal van publicaties, hoofdzakelijk brochures, blijkt (zou) geven van zijn zeer hooggestemde idealen inzake landhervorming’ en als ‘[...] een onvermoeibaar strijder voor de Nederlandsche Bond voor Landnationalisatie [...] de ziel van de Bond’.¹⁰

Een intrigerende figuur, die in zijn tijd voldoende indruk maakt om in kranten – zonder bij naam genoemd te worden – als ‘de bekende landnationalisator’ ten tonele te worden gevoerd, in Nederland gevolgd door een kleine schare bewonderaars en door anderen fel bestreden. Maar wie komt er tevoorschijn als de wolken van wierook zijn weggeblazen?

Een tijdreis

Jan Stoffels leven speelt zich af tussen 1851 en 1921. Als je vanaf 1921 in de tijd terug zou kunnen reizen naar het midden van de eeuw daarvoor, zou

je ervaren hoeveel er op ieder terrein is veranderd. Je scheert dan onder meer langs de oprichting in 1919 van een internationale vredesbond, de Volkenbond, het hoopvolle sluitstuk van een gruwelijke oorlog. Je maakt de invoering van het algemeen kiesrecht in de jaren 1917-1919 mee, resultaat van de zich in Nederland gedurende het laatste kwart van de negentiende eeuw ontplooiende emancipatiestrijd van arbeiders en vrouwen. Je ondervindt de sensatie te leven in steden en straten waar gaslampen en elektriciteit voor het eerst de dag oprekken tot diep in de nacht en zo het sociale verkeer intensiveren. Een veelbelovende toekomst gaat voor je open dankzij medische ontdekkingen die steeds effectiever dodelijke ziektes weten te bestrijden. Je ziet de steden groeien, vooral nadat de vestingwet van 1874 de stenen dwangbuis van hen afneemt waarin zij tot dan toe zitten. Je constateert hoe met de middenstand, het kantoorpersoneel en de arbeiders nieuwe klassen zichtbaar worden, die de standensamenleving ten grave dragen en de maatschappelijke dynamiek ingrijpend veranderen. Al ruim vóór 1900 kom je de overgang tegen van een kleinschalige, conservatieve samenleving met nog feodale trekken naar de massasamenleving. Maar je ziet ook hoe ondanks het langzaam stijgende algemene welvaartspeil, de kloof tussen rijk en arm niet kleiner wordt, hoe bedroevend de huisvesting en de werkomstandigheden voor de onderste lagen van de samenleving nog blijven en hoe mede daarom socialistische en communistische partijen zich steeds luider manifesteren. Je neemt waar hoe een agrarische crisis in de jaren tachtig tot grote ellende op het platteland leidt. Rond 1850 ben je dan aanbeland in een versnipperd land met regionale en niet zelden lokale dialecten die dikwijls onverstaaanbaar voor je zijn als je van elders komt, met tijdrekeningen en maateenheden die per regio verschillen, zo geheel anders dan de tijd van waaruit je bent vertrokken. Je ziet hoe sterk de Nederlandse samenleving in het midden van de negentiende eeuw nog verdeeld is in op basis van het standsbewustzijn van elkaar gescheiden groepen, waarbij de grote burgers (regenten, hoge staatsfunctionarissen, bankiers, academici) de hoogste laag vormen, gevolgd door de kleine burgerij bestaande uit onder andere winkeliers, zelfstandige ambachtslieden en onderwijzers, waarna de werklieden in de landbouw, ambachten en fabrieken zich onderscheiden van arbeiders en paupers, die tenslotte de laagste laag in de samenleving vormen.¹¹ Maar je constateert ook dat die verstarde, slaperige samenleving van standen dankzij een belangrijke grondwetswijziging in 1848 voor het eerste op staatkundig gebied enigszins tot leven komt. En je realiseert je evenzeer dat datzelfde jaar 1848 een revolutiejaar is, waarin in veel Europese hoofdsteden het autoritaire gezag wordt uitgedaagd door veelal jongeren, die zijn geïnspireerd door de geschriften van liberalen, vroege socialisten en een

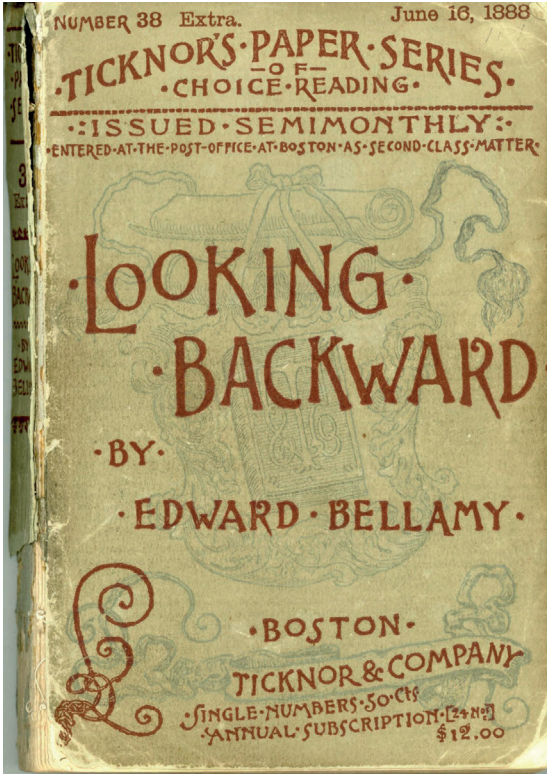
Duitse filosoof met de naam Karl Marx. Dat jaar zal op het Europese toneel het startschot betekenen van een nieuwe sociale dynamiek die naarmate de tijd vordert aan kracht wint.

Rond de eeuwwisseling

In de ontwikkeling van een vergruisd Nederland rond 1850 naar een Nederlandse eenheid rond 1920 zijn de laatste decennia voor de eeuwwisseling cruciaal. Vlak voor 1900, is men het over een ding wel eens: er verandert veel en in een toenemend tempo. Het tijdsbesef kentert doordat de klokken gelijk zijn gesteld en de mobiliteit dankzij *vélocipède*, automobiel en trein nieuwe, ongekende snelheden en mogelijkheden biedt. De ballast van de voorbije eeuw wordt afgeworpen, het avontuur van de komende begint. Nog steeds is er een burgerlijke samenleving waarin standsverschil met zijn talrijke uiterlijke kenmerken, voorschriften en omgangsvormen de sociale verschillen accentueert, maar tegelijk is de drang om te vernieuwen overal voelbaar.¹² Men experimenteert op allerlei maatschappelijke en culturele gebieden. Daarbij valt op dat regelmatig wordt ingezet op 'een verzoening der tegendelen: van mens en natuur, individu en gemeenschap, kapitaal en arbeid, kunst en samenleving, of zelfs geest en materie.'¹³ Dat proces lijkt al in het laatste kwart van de negentiende eeuw te zijn ingezet en wordt begeleid door een toename van zowel de krantenoplagen als het aantal kranten en tijdschriften.¹⁴

In de pers ontstaat een levendige polemiek over de kwaliteit van de samenleving, waarin diverse opvattingen en oplossingen worden aangedragen om die te verbeteren. Vele utopieën zien het daglicht, toekomstdromen gericht op bezielen en legitimeren van veranderingen via fantasierijke panorama's of empathische antwoorden op maatschappelijke ontsporingen.¹⁵ Er wordt gedroomd over zaken, als hygiënische en mooie steden, toegang tot de natuur, betere werkomstandigheden, eerlijker verdeling van de rijkdom, geestelijke ontwikkeling, modernisering van het onderwijs of maatregelen ter verbetering van de gezondheid.¹⁶ Die vergezichten kunnen de troost van een schitterend uitzicht bieden, maar zelden de zekerheid van concrete verlichting.

Veel invloed heeft in deze dagen de utopische toekomstroman van Edward Bellamy, *Looking Backward, 1887-2000* uit 1888. Bellamy beschrijft hierin hoe Julian West in een hypnotische slaap valt waaruit hij in 2000 ontwaakt. Er ontplooit zich een nieuwe wereld voor zijn ogen, waarin concurrentie afwezig is en allen vrijwillig en in opperste harmonie samenwerken in de beste van

De eerste druk van Edward Bellamy's toekomstroman *Looking Backward*, 1887-2000. Bron: <https://www.lwcurrey.com/pages/books/165905/edward-bellamy/looking-backward-2000-1887>.

alle werelden. Dezelfde Bellamy inspireert ook verenigingen als de Fabian society en de Garden City beweging in Engeland, een maatschappelijk-culturele omgeving die ook Jan Stoffel zal aanspreken.¹⁷ Dat is misschien wel het meest kenmerkende voor de zich dan op veel plaatsen in Europa manifesterende groep vooruitstrevende 'volksverheffers', dat zij elkaar niet altijd persoonlijk kennen maar toch elkaars geestelijke en culturele fluïdum lijken te kunnen opvangen. De wereld van de toekomstdromers is misschien uiteindelijk niet zo groot, maar overstijgt wel grenzen.

Minder utopisch denkende maatschappijvernieuwers tonen aan het einde van de negentiende eeuw eveneens het intense verlangen naar een verre, inspirerende toekomst, zoals de latere partijleider van de SDAP, Willem Albarda in 1900:

'[...] wat zou ik graag eens in 't jaar 2000 op de aarde zien. Wat een omkeering zou er zijn. Wat een onderscheid tusschen 1800 en 1900. En de vorderingen gaan steeds sneller, in de volgende 100 jaren zullen we veel meer veranderingen zien dan in die voorbij zijn gegaan. Ik ben er